

รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่น Pattern of Community Economy in KhonKaen Province

บดี ปุชยานันท์*

เศกสรรค์ ยงวณิช**

ประสิทธิ์ คุณรัตน์***

บทคัดย่อ

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของวิถีเศรษฐกิจชุมชนภายใต้ระบบทุนนิยมที่จังหวัดขอนแก่นโดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนการศึกษา การเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามระดับครัวเรือนทุกชุมชนจำนวนทั้งหมด ๔๖๑ ครัวเรือนและใช้วิธีสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ที่เกี่ยวข้อง ๑๐๗ รายผลการศึกษาพบว่า ช่วงเริ่มแรกของเศรษฐกิจชุมชนอยู่ในรูปแบบเกษตรยังชีพที่ปลูกข้าว ฝ้ายและปอเป็นหลักควบคู่ไปกับการทำงานรับจ้างทั่วไป จนกระทั่งได้มีรถไถนาและการใช้สารเคมีเข้ามาช่วยผลิตจึงส่งผลให้วิถีการเกษตรเปลี่ยนไปเป็นการเกษตรเพื่อการค้า ในขณะที่เดียวกันการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเป็นถนนลาดยางก็ส่งผลให้เกิดการเชื่อมต่อระหว่างชุมชนมากขึ้นจึงส่งผลต่อแรงงานบางส่วนของชุมชนได้เดินทางออกไปทำงานยังต่างถิ่นแบบเต็มเวลา ผลการศึกษาพบว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระดับการศึกษาของคนรุ่นใหม่ได้ส่งผลต่อวิถีเศรษฐกิจชุมชนให้เข้าสู่การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้นดังเห็นได้จากคนรุ่นใหม่ที่ไม่ทำงานเป็นลูกจ้างตามบริษัทหรือโรงงานอุตสาหกรรมทั้งในขอนแก่น กรุงเทพฯ และชลบุรีทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่นเป็นการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของทุนนิยมของแต่ละช่วงเวลาและยังแสดงว่าทรัพยากรภายนอกมีความสำคัญต่อการการปรับเปลี่ยนวิถีเศรษฐกิจชุมชนดังกล่าว

คำสำคัญ: จังหวัดขอนแก่น, ทุนนิยม, รูปแบบเศรษฐกิจชุมชน, เศรษฐกิจชุมชน

ABSTRACT

The objectives of this study were to analyze the changes of community economy livelihood under the process of capitalism. The study employed the concept of

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำ คณะสังคมศาสตร์บูรณาการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาเขตหนองคาย

**รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

***รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

community economy. In-depth interviews were applied through guided questions, including 107 key informants and 461 household representatives. The study was found that the first of community economy pattern was agriculture for their sustenance which based on rice cotton and hemp. Although they were used technology in their farms as chemical and walking tractor that changed in the community economy pattern to become the mode of commercial agriculture. At the same period by improving the transportation system to become pave road that made more communities linked and led some communities' labors become full time migration to work outside their communities. Moreover by communities infrastructure improvement and level of education for new generation was higher, these conditions caused changes in the community economy pattern by becoming more non-agricultural occupation. These conditions also changed new generation to choose their occupation to become employees in some companies or industrial factories in Khon Kaen, Bangkok and Chonburi provinces. It may be said that changes in community economy pattern in Khon Kaen province had been adapted to suit the context of economy and society that were influenced by capitalism at the different periods and also indicated that external resources are important factors for the said community economic adaptation.

Keywords: Capitalism; Community economy; Khon Kaen Province;
Pattern of Community Economy,

๑. บทนำ

โลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลแห่งการพัฒนาที่ผ่านมา มีเป้าหมายมุ่งเน้นในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ อันเห็นได้จากระยะเวลากว่า ๕๐ ปีที่ประเทศได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านวัตถุนิยมที่เพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันหากพิจารณาสภาพทางสังคมจะพบว่ากระบวนการพัฒนาที่ผ่านได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในประเทศ^๑ รวมถึงการสร้างเสริมความเชื่อมโยงของสภาพแวดล้อม ด้วยผลแห่งความเจริญที่รับมาในด้านวัตถุนิยมอันปราศจากการกลั่นกรองหรือการเลือกใช้ที่เหมาะสม ประกอบกับกระบวนการพัฒนาที่ชุมชนที่มีได้มีส่วนร่วมหรือพร้อมที่จะรับปัญหาดังกล่าว จึงก่อให้เกิดการนำแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหา ด้วยเหตุที่เศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบของความสัมพันธ์ของทรัพยากรต่างๆ ในระดับฐานรากและหา

^๑ ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์, การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน, (เชียงใหม่: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๗๐-๘๓.

กว่าสามารถดำเนินการได้สำเร็จก็จะสามารถนำไปต่อยอดในด้านการพัฒนาระดับฐานรากของประเทศได้^๓

เช่นเดียวกับจังหวัดขอนแก่นที่จัดเป็นศูนย์กลางความเจริญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ย่อมมีอาจหลีกเลี่ยงผลจากกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้น แม้กระบวนการพัฒนาจะก่อให้เกิดความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การคมนาคม ไฟฟ้า ประปา การสร้างอาชีพ ฯลฯ รวมไปถึงนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า โครงการสร้างเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจสายตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor) แต่เมื่อพิจารณาด้านพื้นที่ในจังหวัดขอนแก่นแล้วจะพบว่ามีความแตกต่างกันโดยพื้นที่บางส่วนเป็นพื้นที่เมือง บางส่วนเป็นพื้นที่กึ่งเมืองและรวมถึงพื้นที่ชนบท ลักษณะของพื้นที่ดังกล่าวย่อมที่จะส่งผลต่อวิถีเศรษฐกิจชุมชนที่ต่างกัน บทความนี้จึงมุ่งแสดงให้เห็นถึงรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่นที่เปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการของระบบทุนนิยมนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒. วัตถุประสงค์การวิจัย

วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ภายใต้กระบวนการของระบบทุนนิยม

๓. ขอบเขตในการศึกษา

เป็นการศึกษาการปรับเปลี่ยนรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่นที่มีภูมิโนเวศของพื้นที่ต่างกัน ๔ แห่ง โดยมีพื้นที่ศึกษาคือ ๑) พื้นที่ใกล้เมืองและมีทรัพยากรธรรมชาติที่ดี ได้แก่ หมู่บ้านหนองเม็ก หมู่ที่ ๓ อำเภอบ้านแฮด ๒) พื้นที่ใกล้เมืองแต่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรธรรมชาติ คือ หมู่บ้านหินตั้ง หมู่ที่ ๗ อำเภอบ้านฝาง ๓) พื้นที่ใกล้เมืองที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่ดี ได้แก่ หมู่บ้านกุดแคน หมู่ที่ ๕ อำเภอภูเวียง และ ๔) พื้นที่ใกล้เมืองแต่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรธรรมชาติ คือ หมู่บ้านโป่งแห้ง หมู่ที่ ๕ อำเภอชุมแพ

๔. แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษานี้ได้นำแนวคิดในด้านเศรษฐกิจชุมชนซึ่งเป็นทางเลือกของการพัฒนาที่มองย้อนกลับถึงการพัฒนาโดยเริ่มจากฐานล่างของประเทศคือชุมชน โดยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถเลี้ยงตนเองได้ จากการอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นเป็นตัวหลักในการพัฒนาด้านศักยภาพของชุมชน ทั้งนี้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น อีกทั้งยังเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

^๓วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, ๒๕๕๐), หน้า ๖๓-๗๑.

๕.ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องชุมชนในพื้นที่ศึกษา มีการรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับคนในชุมชนจำนวน ๑๐๗ รายและใช้แบบสอบถามในการเก็บข้อมูลจากครัวเรือนที่มีอยู่ในชุมชนทั้งหมด ๔๖๑ ครัวเรือน แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์หา รูปแบบเศรษฐกิจชุมชน

๖.ผลการศึกษา

๖.๑ บริบทของชุมชน

จากการศึกษาพบว่าชุมชนที่เป็นตัวแทนของจังหวัดขอนแก่นทั้ง ๔ แห่งมีพื้นที่แตกต่างกัน โดยที่บ้านหนองเม็ก หมู่ที่ ๓ เป็นชุมชนใกล้เมือง มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายและมีอ่างเก็บขนาดใหญ่คืออ่างน้ำห้วยเตย เพื่อใช้ในการเพาะปลูกพืชในช่วงฤดูแล้ง ขณะที่บ้านหินตั้ง หมู่ที่ ๗ แม้จะอยู่ใกล้กับตัวเมืองอำเภอขอนแก่นกลับมีข้อจำกัดคือความแห้งแล้งอีกทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นดินทรายผสมหิน ในขณะที่อีก๒หมู่บ้านที่เหลือจะเป็นชุมชนใกล้เมืองขอนแก่นคือบ้านกุดแคน หมู่ที่ ๕ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นดินเหนียวปนทรายซึ่งมีความเหมาะสมในการเพาะปลูกและอยู่ติดกับเขื่อนอุบลรัตน์ ส่วนบ้านโป่งแห้ง หมู่ที่ ๕ ที่เป็นพื้นที่สูง มีความแห้งแล้งและประกอบกับลักษณะของพื้นที่เป็นดินทราย

จากข้อได้เปรียบและข้อจำกัดของพื้นที่จึงได้ส่งผลต่อรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกันเมื่อพิจารณาภาพรวมของชุมชนทั้ง ๔ แห่งกลับพบว่าชุมชนโดยส่วนใหญ่ยังคงมีวิถีการผลิตในภาคเกษตรเป็นหลัก โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ร้อยละ ๕๙.๙๙ รวมถึงชุมชนยังคงมีความเชื่อที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอัตลักษณ์ของชุมชนอีสานเดิมคือ การยึดมั่นในวิถีของฮีต ๑๒ และคลอง ๑๔ ผลการศึกษาพบต่อไปอีกว่าชุมชนส่วนใหญ่มีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย ๓-๔ คน ในขณะที่แรงงานหลักของครัวเรือนมีเฉลี่ยอยู่ที่ ๒-๓ คนและมากกว่าร้อยละ ๘๐.๐๐ จะเป็นบิดา มารดาหรือบางครั้งอาจจะเป็นบุตรธิดาร่วมด้วย เมื่อพิจารณาถึงการใช้ที่ดินของชุมชนทั้ง๔สามารถแสดงรายละเอียดได้ดังตารางที่ ๑ ดังนี้

ตารางที่ ๑ การใช้ที่ดินของบ้านหนองเม็ก บ้านหินตั้ง บ้านกุดแคนและบ้านโป่งแห้ง (ร้อยละ)

การใช้ที่ดินของชุมชน	บ้านหนองเม็ก	บ้านหินตั้ง	บ้านกุดแคน	บ้านโป่งแห้ง	ค่าเฉลี่ยการใช้ที่ดิน
ที่อยู่อาศัย	๒.๓๐	๑.๘๒	๔.๐๐	๒.๐๔	๒.๕๔
ป่าชุมชนหรือที่รกร้าง	๑๔.๑๒	๑๑.๓๘	๔๕.๔๐	๑๐.๔๕	๒๐.๓๐
อ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร	๓.๘๐	๑.๘๒	๒.๗๙	๒.๐๓	๒.๖๑
การทำนา	๒๕.๓๙	๑๗.๕๖	๓๒.๐๖	๓๓.๑๘	๒๖.๙๙
การทำสวนผัก/สวนผลไม้	๔.๖๒	๙.๗๒	๖.๕๗	๑.๑๑	๕.๔๙
ไร่อ้อย	๔๓.๔๔	๓๖.๙๘	๖.๓๗	๔๙.๕๓	๓๔.๐๒

ไร่มันสำปะหลัง	๐.๐๐	๑๒.๕๒	๐.๐๐	๐.๐๐	๓.๑๒
สวนยางพารา	๐.๐๐	๑.๓๙	๐.๐๐	๐.๐๐	๐.๓๕
พื้นที่เลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ	๖.๓๔	๗.๕๕	๒.๘๒	๑.๖๕	๔.๕๘

ตารางที่ ๑ แสดงให้เห็นว่า การใช้ประโยชน์ในที่ดินส่วนใหญ่ของชุมชน จะใช้ในภาคการเกษตรโดยใช้พื้นที่เฉลี่ยที่ร้อยละ ๗๔.๕๕ ของพื้นที่ทั้งหมด รองลงไปจะเป็นพื้นที่ป่าชุมชนหรือที่รกร้างว่างเปล่า ซึ่งมีพื้นที่เฉลี่ยอยู่ที่ร้อยละ ๒๐.๓๐ ในขณะที่พื้นที่ในการอยู่อาศัยของครัวเรือนใช้พื้นที่เฉลี่ยเพียงแค่อ้อยละ ๒.๕๔ เท่านั้นและเมื่อพิจารณาถึงที่ดินที่ถูกใช้สำหรับภาคการเกษตรแล้วนั้นพบว่าพื้นที่โดยส่วนใหญ่จะใช้สำหรับการปลูกอ้อย โดยเฉลี่ยที่ร้อยละ ๓๔.๐๒ ในขณะที่ชุมชนยังคงมีการใช้พื้นที่ในการปลูกข้าวเฉลี่ยที่ร้อยละ ๒๖.๙๙ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนยังคงมีการสงวนพื้นที่ไว้สำหรับการผลิตอาหารสำหรับครัวเรือนในชุมชน ในขณะเดียวกันยังพบต่อไปอีกว่าชุมชนได้มีการใช้แรงงานจากภายนอกชุมชนมาช่วยในการผลิตถึงร้อยละ ๕๖.๑๑ โดยเฉพาะช่วงต้นเดือนมีนาคม ถึง กลางเดือนมิถุนายน จะเป็นการใช้แรงงานเพื่อปลูกข้าวและปลูกอ้อย ส่วนเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนธันวาคมจะที่ใช้แรงงานในการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวและอ้อย รวมถึงการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวผลผลิตชนิดอื่นๆ เช่น แตงโมและมะเขือเทศ ปรากฏการที่เกิดขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการโยกย้ายแรงงานไปสู่ภาคเกษตรและรวมถึงการย้ายถิ่นฐานที่ก่อให้เกิดการขาดแคลนแรงงานของชุมชน

ตารางที่ ๒ เศรษฐกิจของครัวเรือนในชุมชนบ้านหนองเม็ก บ้านหินตั้ง บ้านกุดแคนและบ้านโป่งแห้ง

เศรษฐกิจครัวเรือนแต่ละชุมชน	บ้านหนองเม็ก	บ้านหินตั้ง	บ้านกุดแคน	บ้านโป่งแห้ง	ค่าเฉลี่ย
รายรับเฉลี่ยต่อเดือน (บาท)	๓๖,๒๓๒.๔๙	๑๔,๘๙๓.๓๘	๑๕,๕๘๖.๗๗	๒๓,๙๐๗.๕๒	๒๒,๖๕๕.๐๔
รายจ่ายเฉลี่ยต่อเดือน(บาท)	๒๐,๘๖๒.๙๕	๘,๗๔๙.๕๔	๑๐,๕๑๕.๒๒	๑๕,๘๕๕.๘๖	๑๓,๙๙๕.๘๙
ครัวเรือนที่เป็นหนี้สิน(ร้อยละ)	๗๔.๗๔	๗๒.๓๑	๘๑.๒๕	๖๙.๙๒	๗๔.๕๖
จำนวนหนี้สินเฉลี่ย (บาท/ครัวเรือน)	๘๓,๖๗๓.๖๐	๖๙,๓๓๑.๖๐	๒๐,๓๖๗.๐๔	๑๑๐,๔๒๘.๕๓	๗๐,๙๕๐.๑๙

จากตารางที่ ๒ เมื่อพิจารณาถึงรายได้และรายจ่ายโดยเฉลี่ยต่อเดือนของชุมชนทั้ง ๔ แห่งพบว่า ครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนสูงถึง ๒๒,๖๕๕.๐๔ บาทแต่ในขณะเดียวกันก็มีรายจ่ายโดยเฉลี่ยต่อเดือนที่ ๑๓,๙๙๕.๘๙ บาทดังแสดงไว้ในตารางที่ ๒ ขณะเดียวกันพบว่าโดยเฉลี่ยครัวเรือนในชุมชนจำนวนร้อยละ ๗๔.๗๔ มีความสามารถในการออมทรัพย์แต่ครัวเรือนในชุมชนโดยเฉลี่ยร้อยละ ๗๔.๕๖ ก็มีภาระหนี้สินและมีจำนวนหนี้สินเฉลี่ยอยู่ที่ ๗๐,๙๕๐.๑๙ บาท/ครัวเรือน ทั้งนี้จากข้อมูลเชิงลึกพบว่าภาระหนี้สินของครัวเรือนมีลักษณะเป็นวัฏจักรระหว่างหนี้ในระบบและหนี้ในระบบ โดยมีการยืมเงินในระบบไปชำระหนี้ในระบบและยืมเงินนอกระบบมาใช้จ่าย จากปรากฏการดังกล่าวเป็นสิ่งที่แสดงถึงความล้มเหลวในการจัดการด้านการเงินของครัวเรือนและเป็นสิ่งที่ชุมชนสมควรต้องพิจารณาแก้ไขปัญหาที่เป็นอยู่

๖.๒ การปรับเปลี่ยนรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนที่จังหวัดขอนแก่น

เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่นทั้ง ๔ แห่ง สามารถจำแนกวิถีเศรษฐกิจชุมชนของแต่ละชุมชนได้ดังนี้

๖.๒.๑ รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนบ้านหนองเม็กหมู่ที่ ๓ เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ตัวเมืองขอนแก่น ประกอบกับการที่เป็นชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างดี โดยข้อได้เปรียบที่มีอยู่ได้ส่งผลให้เกิดวิถีเศรษฐกิจชุมชนคือ ๑) รูปแบบเกษตรยังชีพและการรับจ้างทั่วไป (พ.ศ.๒๕๓๗-๒๕๖๐) โดยวิธีดังกล่าวเป็นวิธีเริ่มแรกของชุมชนด้วยเหตุที่ว่าเป็นช่วงของการก่อตั้งชุมชน ชุมชนจะปลูกข้าว ฝ้ายและปอประกอบกับเครื่องมือในภาคเกษตรยังคงเป็นแบบพื้นๆ เช่น จอบ เสียมและด้วยวิถีชุมชนที่เป็นการผลิตเพื่อบริโภค จึงส่งผลให้ข้าวกลายเป็นพืชเศรษฐกิจตัวหลักของชุมชน จากการที่ชุมชนอยู่ห่างตัวเมืองขอนแก่นเพียง ๑๙ กิโลเมตร ประกอบกับมีที่ตั้งของชุมชนอยู่ติดกับถนนมิตรภาพรวมถึงการสร้างรางรถไฟผ่านชุมชนไปยังตัวเมืองขอนแก่นในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๕^๕ และนอกจากนี้ยังมีโรงงานปูนซีเมนต์ที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอบ้านแฮดช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๓ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลให้คนในชุมชนมีโอกาสที่จะเลือกทำงานนอกภาคเกษตรด้วยเช่นกันซึ่งเป็นที่มาของวิถีเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบดังกล่าว๒) รูปแบบเกษตรยังชีพและการทำงานต่างถิ่นแบบเต็มเวลา (พ.ศ.๒๕๖๑-๒๕๖๒) เป็นผลมาจากอุทกภัยในเขตอำเภอบ้านแฮดที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อผลผลิตข้าว ฝ้ายและปอจึงส่งผลให้แรงงานบางส่วนของชุมชนเดินทางออกไปทำงานที่กรุงเทพฯ โดยไปเป็นคนขับรถบรรทุกหรือกรรมกรก่อสร้างซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการย้ายถิ่นและการโยกย้ายแรงงานไปสู่การทำงานนอกภาคเกษตรแบบเต็มเวลาของคนในชุมชน ๓) รูปแบบเกษตรเพื่อการค้าและการทำงานต่างถิ่น (พ.ศ.๒๕๖๓-๒๕๖๔) โดยเป็นผลมาจากเกษตรกรในชุมชนที่เริ่มมีการใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการเพาะปลูก รวมถึงการใช้รถไถนาปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลต่อวิถีการผลิตในเชิงพาณิชย์ที่มุ่งเน้นในการเพิ่มผลผลิต ทำให้มีผลผลิตมากและส่งผลต่อรายได้จากการขายผลผลิตเหล่านั้นมากขึ้นตามไปด้วย ขณะเดียวกันผลจากการมีโรงเรียนในชุมชนก็ยังส่งผลให้ผู้ปกครองนั้น มีเวลาทำงานมากขึ้นโดยไม่ต้องเป็นห่วงว่าจะไม่มีใครคอยดูแลบุตร ธิดาของตนนอกจากนี้เมื่อพิจารณาถึงการไปทำงานต่างประเทศพบว่านับแต่ปีพ.ศ. ๒๕๓๑ ที่ได้มีคนในชุมชนเดินทางไปทำงานก่อสร้างที่ประเทศสิงคโปร์และสามารถยกระดับเศรษฐกิจของครัวเรือนให้ดีขึ้น จึงส่งผลให้มีแรงงานในชุมชนได้เดินทางติดตามไปทำงานยังต่างประเทศเช่น ประเทศไต้หวัน นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมาเมื่อคนในชุมชนต้องทำงานมากขึ้นจึงได้ส่งผลต่อวิถีการหาอาหารตามหัวไร่ปลายนาที่ลดลงโดยเปลี่ยนเป็นการซื้ออาหารจากรถเร่ขายสินค้าแทนนั้นถือเป็นการชักนำสู่การเริ่มต้นของภาวะพึ่งพานอกชุมชนนอกจากนี้ยังส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในด้านกิจกรรมของชุมชน ด้วยเหตุที่จะต้องใช้เวลาไปกับการทำงานเพื่อแสวงหารายได้ให้เพียงพอในแต่ละวัน ๔) รูปแบบการทำงานต่างถิ่นแบบเต็มเวลาและวิถีเกษตรเพื่อการค้า (พ.ศ.๒๕๖๒-ปัจจุบัน) เป็นผลจากระดับการศึกษาของ

^๕ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เศรษฐกิจอีสานหลังมีทางรถไฟ (พ.ศ.๒๕๔๓-๒๕๔๘), (ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐.

แรงงานรุ่นใหม่ที่สูงขึ้น ประกอบกับการชุมชนมีตัวอย่างของบุคคลที่มีระดับการศึกษาที่สูง โดยบุคคลที่เป็นตัวอย่างสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่จากการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรโดยใช้ความรู้ความสามารถจากที่รับการศึกษา มา จึงก่อให้เกิดการเลียนแบบของครัวเรือนอื่นๆ ที่ต้องการยกระดับฐานะของครัวเรือนตนให้ดีขึ้นตามไปด้วย นอกจากนี้ด้วยภาระหนี้สินที่เกิดจากความล้มเหลวในการเกษตรเพื่อการค้าประเภกับกับความจำเป็นในการแสวงหารายได้เพื่อเลี้ยงชีพจึงส่งผลให้เกิดการโยกย้ายแรงงานไปสู่ภาคเกษตรมากขึ้นและการเดินทางออกไปทำงานต่างถิ่นของคนรุ่นใหม่ ส่วนวิธีการเกษตรในรูปแบบเกษตรพันธสัญญาจะยังไม่ได้เข้ามาสู่ชุมชนอย่างเต็มรูปแบบ แต่การที่ชุมชนได้ปลูกอ้อยและต้องจำหน่ายให้แก่พ่อค้าคนกลางเพื่อนำส่งโรงงานน้ำตาลเท่านั้น ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า วิถีเกษตรพันธสัญญาได้ส่งอิทธิพลเข้ามาในชุมชนอย่างไม่สามารถเลี่ยงได้

๖.๒.๒ รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนบ้านหินตั้ง หมู่ที่ ๗ ที่อยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่น ๓๓ กิโลเมตร แต่มีปัญหาของพื้นที่คือความแห้งแล้ง ประกอบกับพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นดินทรายผสมกับหินที่พบทั่วไปในชุมชน จากบริบทของชุมชนดังกล่าวได้ส่งผลต่อวิถีเศรษฐกิจของชุมชนดังนี้ ๑) รูปแบบเกษตรยังชีพ (พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๑) เป็นวิถีเริ่มแรกของชุมชนในช่วงมีการจับจองที่ดินเพื่อสร้างชุมชน ถึงแม้ชุมชนจะไม่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นมากนักแต่ก็เป็นชุมชนที่ไม่ติดกับถนนใหญ่จึงเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนในชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าว ชุมชนได้ปลูกข้าวเพื่อบริโภคและปลูกอ้อยเพื่อจำหน่าย โดยใช้เครื่องมือการเกษตรพื้นบ้าน คือ จอบและเสียม รวมถึงการใช้แรงงานในชุมชนเท่านั้น จึงส่งผลให้รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนจึงอยู่ในภาคเกษตรเท่านั้น ๒) รูปแบบเกษตรเพื่อการค้าและการทำงานนอกภาคเกษตร (พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๒๗) เป็นผลจากการใช้สารเคมีในการเพาะปลูกโดยส่งผลต่อวิถีการเกษตรที่เปลี่ยนจากการบริโภคไปเป็นเพื่อการค้า ประกอบกับความจำเป็นของครัวเรือนที่ต้องหารายได้เพิ่มขึ้นตามวิถีทุนนิยม เห็นได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจตามความต้องการของตลาด เช่น มันสำปะหลังและด้วยวิถีชีวิตดังกล่าวยังส่งผลให้คนในชุมชนจำเป็นต้องทำงานหนักขึ้นและหันมาพึ่งพา ซื้อสินค้าบริโภคประเภทต่างๆ จากแม่ค้าหาบเร่และรถเร่ขายสินค้าในที่สุด ประกอบกับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเป็นถนนลูกรังซึ่งเป็นผลจากนโยบายเงินผัน ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ สมัยของ มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ ก็ยังส่งผลให้มีรถเร่ขายสินค้าเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น ด้วยปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลต่อวิถีการแสวงหารายได้ไม่อาจจะอยู่ได้ด้วยภาคเกษตรเพียงอย่างเดียว โดยจะเห็นว่าการแสวงหารายได้ของครัวเรือนในชุมชนจำเป็นต้องมากจากการทำงานนอกภาคการเกษตรด้วยเช่นกัน ๓) รูปแบบเกษตรพันธสัญญาและการทำงานต่างถิ่นแบบเต็มเวลา (พ.ศ. ๒๕๒๘-ปัจจุบัน) เป็นผลจากการส่งเสริมการปลูกมะเขือเทศ ยาสูบ แคนตาลูปและแตงโมจากบริษัทสากลเมล็ดพันธุ์ จำกัด ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ นอกจากนี้ยังมีบริษัทการเกษตรอื่นๆ เช่น บริษัท มอนซานโต จำกัดและการส่งเสริมการปลูกอ้อยของโรงงานน้ำตาลมิตรภูเวียง ก็ยังส่งผลให้การเกษตรพันธสัญญาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนมากขึ้น อันเห็นได้จากครัวเรือนที่มีการประกอบอาชีพเกษตรกว่าร้อยละ ๙๐.๐๐ ที่ทำการเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา ขณะเดียวกันจากการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน เช่น การคมนาคม ระบบไฟฟ้า รวมถึงระดับการศึกษาของคนรุ่นใหม่ที่สูงขึ้น ได้ส่งผลให้มีการโยกย้ายแรงงานไปสู่การทำงานนอกภาคเกษตร ในช่วงปี

พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นต้นมา มีคนไปทำงานต่างถิ่นที่กรุงเทพ พัทยา ชลบุรีและระยองมากขึ้น รวมทั้งการทำงานต่างประเทศที่ซาอุดีอาระเบีย ได้หวั่น ลิเบียและสิงคโปร์คนรุ่นใหม่ของชุมชนเหล่านี้ต่างได้ละทิ้งการทำงานในภาคเกษตรดังที่ครัวเรือนของตนเคยปฏิบัติมานับแต่อดีต ด้วยเหตุผลที่ต้องการยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของครัวเรือนตนให้ดีขึ้น

๖.๒.๓ รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนบ้านกุดแคน หมู่ที่ ๕ เป็นชุมชนห่างตัวเมืองขอนแก่น ๘๓ กิโลเมตรและมีพื้นที่ติดกับเขื่อนอุบลรัตน์พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวผสมกับดินทรายด้วยบริบทดังกล่าวจึงได้ส่งผลต่อการกำหนดวิถีทางเศรษฐกิจของชุมชนดังนี้ ๑) รูปแบบเกษตรยังชีพ (พ.ศ. ๒๕๖๕-๒๕๖๖) โดยช่วงเวลาดังกล่าวชุมชนได้มีวิธีการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคและหากเหลือถึงจะจำหน่าย โดยมีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ข้าว จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๘๕ ฝ้ายได้เริ่มมีอิทธิพลต่อการสร้างรายได้ของครัวเรือนเพราะเริ่มมีการขายฝ้ายให้แก่พ่อค้าที่เข้ามารับซื้อในชุมชน ในช่วงเวลาดังกล่าว ฝ้ายเป็นสินค้าที่สำคัญของชุมชนที่ผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก ๒) รูปแบบการประมงจับสัตว์น้ำ (พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๑) เป็นผลจากการอพยพย้ายถิ่นฐานของชุมชนเนื่องจากพื้นที่ของชุมชนเดิมได้ถูกสร้างเป็นเขื่อนอุบลรัตน์ ส่งผลให้ต้องย้ายถิ่นฐานมาอาศัยอยู่ตามบริเวณสันเขื่อนและด้วยข้อจำกัดด้านแรงงานที่จะใช้ในการปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้เป็นที่ใช้ประโยชน์ จึงทำให้ชุมชนต้องอาศัยทรัพยากรในชุมชนเป็นตัวสร้างรายได้ ซึ่งก็คือการจับสัตว์น้ำในเขื่อนอุบลรัตน์เพื่อนำไปซื้อข้าวเพื่อบริโภคซึ่งเป็นการปรับตัวของชุมชนให้สอดคล้องสภาพทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงไป ๓) รูปแบบการประมงจับสัตว์น้ำ การเกษตรเพื่อการค้าและการทำงานนอกภาคเกษตร (พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๒๒) เป็นช่วงเวลาที่ ชาวบ้านกุดแคนได้ย้ายกลับไปตั้งถิ่นฐานที่เคยอาศัยอยู่เดิมและมีการจัดสรรที่ดินเพื่อการเกษตรและที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ยังรวมถึงการพัฒนาระบบคลองส่งน้ำในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ซึ่งตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๒๐) ที่มีการพัฒนาระบบชลประทานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อสนับสนุนการผลิตในภาคเกษตรที่มุ่งเน้นการค้ามากขึ้นเช่น การปลูกปอ ยูคาลิปตัสในขณะเดียวกันชุมชนก็ยังมิได้ละทิ้งการประมงจับสัตว์น้ำแต่กลับมีจำนวนผู้จับสัตว์น้ำเพิ่มมากขึ้น และได้ส่งผลกระทบต่อปริมาณสัตว์น้ำที่เคยจับได้ในแต่ละวันลดลง ดังนั้นเพื่อให้สามารถจับสัตว์น้ำได้ในปริมาณใกล้เคียงกับอดีตคือ ๓๕-๔๐ กิโลกรัมต่อวัน จึงได้เพิ่มตาข่ายที่มีความยาวขนาด ๒๕-๓๐ ช่องแทนตาข่ายขนาดเดิมที่มีความยาวเพียง ๒๐ ช่อง สำหรับการทำงานต่างถิ่นพบว่า นับแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมา ได้มีแรงงานบางส่วนเดินทางไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย รวมถึงการรับจ้างทำงานทั้งในและนอกชุมชน ๔) รูปแบบเกษตรพันธะสัญญา การประมงจับสัตว์น้ำและการทำงานต่างถิ่น (พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๘) เป็นผลมาจากการเริ่มใช้เครื่องจักรและสารเคมีในภาคเกษตร ตลอดจน การเข้ามาของบริษัทศรีเชียงใหม่ โฟสเฟนต์ฟูดส์ จำกัดที่เข้ามาส่งเสริมการปลูกมะเขือเทศโรงงาน ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งส่งผลให้ระบบเกษตรพันธะสัญญาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชน แต่เนื่องด้วยเงื่อนไขระหว่างบริษัทกับเกษตรกรที่ไม่สามารถตกลงกันได้ในเรื่องเงินค่าชดเชยจากภาวะน้ำท่วมจึงส่งผลให้รูปแบบเกษตรพันธะสัญญาได้ยุติลงในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ อย่างไรก็ตาม ผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลต่อวิถีการทำงานของคนในชุมชนที่ต้องทำงานหนักมากขึ้นและนำไปสู่การลดลงของการมีส่วนร่วม

ในกิจกรรมของชุมชน อีกทั้งรวมถึงการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้ในการประกอบอาชีพเช่น การจักสาน ทอผ้าและรวมถึงการหายไปของความเชื่อในชุมชนเช่น การบูชาผีบ้าน ผีเรือน แต่ขณะที่วิถีชุมชนด้านการประมงจับสัตว์น้ำก็มีการพัฒนาเครื่องมือในการจับเช่น การใช้เรือหางยาว และการใช้ตาข่ายที่มีความยาวมากขึ้นเป็น ๔๐-๕๐ ซอง นอกจากนี้ยังพบต่อไปอีกว่าได้มีแรงงานในชุมชนเดินทางไปทำงานต่างถิ่นเป็นแม่บ้าน เป็นพนักงานตามร้านอาหาร แรงงานก่อสร้างและแรงงานเย็บผ้าในโรงงานอุตสาหกรรมที่กรุงเทพฯ มากขึ้น ๕) รูปแบบเกษตรเพื่อการค้า การประมงจับสัตว์น้ำและการทำงานต่างถิ่นแบบเต็มเวลา (พ.ศ. ๒๕๓๘-ปัจจุบัน) เป็นผลมาจากความล้มเหลวของภาคเกษตรพันธะสัญญาในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้ส่งผลให้รูปแบบการเกษตรกลับไปสู่วิถีเกษตรเพื่อการค้าดั้งเดิม โดยเห็นได้จากปัจจุบันชุมชนยังคงมีการปลูกพืชเศรษฐกิจที่ตรงกับความต้องการของตลาดเช่น ข้าวและยูคาลิปตัสขณะเดียวกันวิถีการประมงจับสัตว์น้ำก็ได้มีการใช้ตาข่ายที่มีความยาวถึง ๑๐๐ ซองมาช่วยในการจับและนอกจากนี้ผลจากการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนไม่ว่าจะเป็นถนนลาดยาง รวมถึงระดับการศึกษาของคนรุ่นใหม่ที่สูงขึ้นได้ส่งผลต่อการละทิ้งวิถีการเกษตรและนำไปสู่วิถีนอกภาคเกษตรมากขึ้นคนรุ่นใหม่ของชุมชนจะนิยมไปทำงานที่ชลบุรี ระยองและตรังเพื่อเป็นแรงงานก่อสร้างหรือพนักงานโรงงานอุตสาหกรรมอีกทั้งยังทำงานตามบริษัทในกรุงเทพฯหรือในตัวเมืองขอนแก่น นอกจากนี้ยังรวมถึงการไปทำงานที่ประเทศไต้หวันโดยเป็นคนงานในโรงงานเครื่องใช้ไฟฟ้า โรงหลอมเหล็กและการก่อสร้าง เป็นต้น

๖.๒.๔ รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนบ้านโป่งแห้ง หมู่ที่ ๕ เป็นชุมชนที่อยู่ห่างจากเมืองขอนแก่น ๙๐ กิโลเมตรและไม่อยู่ติดกับถนนสายหลัก มีภูมิประเทศเป็นพื้นที่สูงและแห้งแล้ง สภาพของชุมชนดังกล่าวได้ก่อให้เกิดรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนดังนี้ ๑) รูปแบบเกษตรยังชีพและการทำงานนอกภาคเกษตร (พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๙) ซึ่งเป็นวิถีเริ่มแรกของชุมชนที่ชุมชนปลูกข้าว ปอและมันสำปะหลังไว้สำหรับบริโภคและจำหน่าย แต่ด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ที่แห้งแล้งจึงส่งผลให้ครัวเรือนมีอาจพึ่งพาการเกษตรเพื่อสร้างรายได้แต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้นครัวเรือนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสวงหารายได้ด้วยวิถีทางอื่นมาช่วยประกอบกันเช่น การรับจ้างทั่วไป รับจ้างสร้างบ้านและเผาถ่านขาย ๒) รูปแบบเกษตรเพื่อการค้าและการทำงานต่างถิ่น (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๔๙) วิถีการเกษตรดังกล่าวเป็นผลจากการใช้รถไถและสารเคมีมาช่วยเพิ่มผลผลิตในภาคการเกษตรที่ทำให้เกิดรูปแบบการผลิตเพื่อการค้าขณะเดียวกันก็ยังเป็นเหตุของการละทิ้งการหาอาหารจากหัวไร่ปลายนามาเป็นการซื้อเพื่อการบริโภคแทนนับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวได้มีแรงงานในชุมชนเดินทางไปทำงานต่างถิ่น เช่น ไปเป็นแรงงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯและชลบุรีรวมถึงการไปทำงานที่ประเทศไต้หวันและในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ คนในชุมชนได้เริ่มขายที่ดินของตนเพื่อเป็นทุนในการอพยพย้ายไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านอื่นเพราะความแห้งแล้งของพื้นที่และความยากจน ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ปรากฏการดังกล่าวเป็นที่ยืนยันได้ว่าชุมชนนี้อาจใช้เพียงแค่ทรัพยากรที่มีอยู่มาเป็นหลักประกันถึงความอยู่รอดแต่จำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรภายนอกชุมชนมาช่วยในการเสริมสร้างหลักประกันต่อความอยู่รอดด้วยเช่นกัน

๓) รูปแบบการทำงานต่างถิ่นแบบเต็มเวลาและเกษตรพันธสัญญา (พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน) จากการศึกษาพบว่า ในปัจจุบัน ชุมชนได้เข้าสู่รูปแบบเกษตรพันธสัญญาของบริษัท น้ำตาลมิตรภูเวียง จำกัด และบริษัท น้ำตาลมิตรภูเขียว จำกัด บริษัททั้ง ๒ เข้ามาส่งเสริมการปลูกอ้อยและดำเนินงานตามเงื่อนไขการเพาะปลูกตามที่ได้ตกลงกับบริษัท ขณะเดียวกัน ก็มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม ระบบไฟฟ้า ระบบประปาหมู่บ้านและระดับการศึกษาของคนรุ่นใหม่ที่สูงขึ้น แต่เนื่องจากองค์ประกอบและข้อจำกัดของพื้นที่คือความแห้งแล้งต่างก็เป็นสิ่งผลักดันให้เกิดการละทิ้งการเกษตรมากขึ้น จะเห็นได้ว่าการทำงานต่างถิ่นแบบเต็มเวลาได้กลับกลายเป็นวิถีหลักของทุกครัวเรือนในชุมชนอีกทั้งยังเป็นหลักประกันในการรอดควบคู่ไปกับการเกษตรพันธสัญญาที่ได้ตกมาเป็นวิถีรองของชุมชนในปัจจุบัน

๗. อภิปราย และสรุปผลการศึกษา

๗.๑ อภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสภาวะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งนี้ผลที่เกิดขึ้นในแต่ละองค์ประกอบของเศรษฐกิจชุมชนสามารถอธิบายได้ในแต่ละด้านดังนี้ ๑) ด้านการผลิตพบว่า วิถีชุมชนจากเดิมที่ผลิตเพื่อการบริโภคได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น โดยจะเน้นถึงความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ แต่ชุมชนก็ยังคงมีพื้นที่สำหรับการผลิตอาหาร โดยเฉพาะ การปลูกข้าวที่ถือว่าเป็นหลักประกันด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่ยังอยู่ ณ ปัจจุบัน ๒) ด้านการบริโภคพบว่าปัจจุบันชุมชนได้ตกอยู่ในสภาวะของการพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกมากขึ้นด้วยเหตุที่ว่าครัวเรือนจำเป็นที่จะต้องใช้เวลาที่มีอยู่ในแต่ละวันทำงานเพื่อแสวงหารายได้ให้เพียงพอกับความต้องการของครัวเรือนเป็นสำคัญ ดังนั้น วิธีการซื้อเพื่อบริโภคจึงเป็นวิธีการแก้ไขปัญหของครัวเรือนตามกระแสทุนนิยม ณ ปัจจุบัน ๓) ด้านการค้าพบว่าปัจจุบันได้มีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อผลผลิตถึงในชุมชน จากวิธีการผลิตที่เปลี่ยนไปเป็นรูปแบบเกษตรพันธสัญญา ทำให้คนในชุมชนไม่จำเป็นที่จะต้องนำผลผลิตออกไปขายด้วยตนเองอีกต่อไป ๔) ด้านสังคมและวัฒนธรรมพบว่าปัจจุบัน ชาวบ้านมีส่วนร่วมกับกิจกรรมที่จัดขึ้นในชุมชนได้ลดลงอย่างมาก รวมถึงการหายไปของความเชื่อในชุมชน เช่น วิธีการรักษาความเจ็บป่วย ที่เรียกว่าฟ้อนผีฟ้า หรือแม้แต่การสูญหายไปของวิธีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประกอบอาชีพ เช่น การทอผ้าและจักสาน แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของคนในระดับครัวเรือนยังมีให้ขาดหายไป ๕) ด้านการรวมกลุ่ม พบว่าปัจจุบันชุมชนมีการรวมกลุ่มมากขึ้นซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากนโยบายภาครัฐ ผลการศึกษาพบว่าการทำงานของกลุ่มอาชีพในชุมชนที่เกิดขึ้นจากนโยบายภาครัฐเหล่านี้ เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มผู้เลี้ยงปลาตุ๊ก ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีผลการดำเนินการที่ไม่โดดเด่นมากนักบางกลุ่มก็ได้หยุดดำเนินการเนื่องจากขาดงบประมาณที่จะมาสนับสนุนและประกอบกับกลุ่มดังกล่าวไม่เกิดขึ้นจากความต้องการของคนในชุมชน เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่เกิดขึ้นจากความต้องการของคนในชุมชนเช่น กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มเหล่านี้กลับมีความยั่งยืนมากกว่าเพราะเป็นกลุ่มที่เกิดจากความต้องการของคนในชุมชนที่จะ

เลือกใช้พลังที่มีอยู่ในชุมชนมายกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น^๕ และ ๖) ด้านทรัพยากรธรรมชาติพบว่า นับแต่รูปแบบการเกษตรเพื่อการค้าเข้ามามีอิทธิพลในชุมชนได้ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ที่ลดลงจากการปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่เพาะปลูก รวมถึงการใช้ สารเคมีในการเพาะปลูกที่ส่งผลต่อคุณภาพของดินแม้ปัจจุบันชุมชนจะมีความตระหนักถึงผลกระทบ ในด้านทรัพยากรที่เกิดขึ้นเช่นการมีโครงการปลูกป่า การตั้งกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์แต่ความเป็นจริง แล้วนั้นชุมชนยังคงให้ความสำคัญในการแสวงหารายได้มากกว่าจะให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับความเชื่อในระบบทุนนิยมที่ว่าเงินจะนำมาซึ่งความผาสุกในชีวิต จึง ส่งผลให้ปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนจึงไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนในจังหวัด ขอนแก่น จึงเป็นเพียงแค่การปรับเปลี่ยนเพื่อความเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงตามสภาพทาง เศรษฐกิจ สังคมและเพื่อยืดหยัดต่อความอยู่รอดภายใต้ระบบทุนนิยม ชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอิง อาศัยทรัพยากรจากภายนอกชุมชนเข้ามาช่วยในการปรับเปลี่ยนวิถีควบคู่ไปกับการใช้ทรัพยากร ภายในชุมชนของตน โดยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ตามกระแสของทุนนิยมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

๗.๒ สรุปผลการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนของจังหวัดขอนแก่น เป็นผลมาจากกระบวนการ ของระบบทุนนิยมโดยเห็นได้จากการที่ชุมชนเปลี่ยนวิถีการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นวิถีการผลิต เพื่อการค้า แต่ด้วยเหตุผลด้านเศรษฐกิจที่ไม่อาจจะยืนหยัดได้จากภาคเกษตรแต่เพียงอย่างเดียว จึง ส่งผลให้ชุมชนต้องมีการแสวงหารายได้ที่มาจากวิถีนอกภาคเกษตรเข้าร่วมด้วยไม่จะเป็นการ ออกไปทำงานต่างถิ่น ความเจริญของระบบโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนและระดับการศึกษาของคน รุ่นใหม่รวมถึงภาระหนี้สินที่เกิดจากความล้มเหลวในภาคการเกษตรต่างก็เป็นตัวชักนำให้วิถีการ ทำงานนอกภาคเกษตรได้เข้ามามีอิทธิพลต่อรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนมากขึ้น ดังที่เห็นได้จากการละ ทิ้งการทำงานในภาคเกษตรของคนรุ่นใหม่และหันไปทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น ไม่จะเป็นการ ไปทำงานต่างถิ่น การไปทำงานต่างประเทศทั้งนี้ก็เพื่อหารายได้ที่มากขึ้นกว่าวิถีเกษตรแบบที่เคย ยึดถือและปฏิบัติในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดขึ้นในจังหวัดขอนแก่น เป็นการปรับตัวเพื่อความเหมาะสมกับการเปลี่ยนที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบทุนนิยมและแสดงให้เห็นว่า ทรัพยากรจากภายนอกชุมชนมีความจำเป็นต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบเศรษฐกิจชุมชนที่ต้องอยู่ ภายใต้กระแสของระบบทุนนิยม โดยที่ชุมชนก็ไม่อาจที่จะปฏิเสธปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้

^๕ Mason, D. R., & Beard, V. A., "Community-Based Planning and Poverty Alleviation in Oaxaca, Mexico", Journal of Planning Education and Research, Vol 27 No.3, 2008:245-260.

๘. กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก (คปก.) และได้รับการอนุเคราะห์ข้อมูลจากประชาชนหมู่บ้านหนองเม็ก หมู่ที่ ๓ หมู่บ้านหินตั้ง หมู่ที่ ๗ หมู่บ้านกุดแคน หมู่ที่ ๕ และหมู่บ้านโป่งแห้ง หมู่ที่ ๕ ผู้ทำวิจัยจึงขอขอบพระคุณในความกรุณา มา ณ ที่นี้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ:

ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์. การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน. เชียงใหม่: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒.

วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, ๒๕๕๐.

สุวิทย์ ธีรศาวด์. เศรษฐกิจอีสานหลังมีทางรถไฟ (พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๘๘). ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Book:

Mason, D. R., & Beard, V. A.. "Community-Based Planning and Poverty Alleviation in Oaxaca, Mexico". Journal of Planning Education and Research, 27 (3), 2008.